

„Zašto ne gorite?”

Nevettem én is, mert kellett; olyan nevetéssel, amit régen talán somolygásnak neveztek volna, s csak egy kicsit erőteljesebb a mosolygásnál. Nevetni kellett. Nemcsak azért, mert – a „zašto ne ložite” helyett kimondott – grandiózus nyelvi hiba volt, de mert anya annyira természetes egyszerűséggel ejtette ki a száján. Nevetett I. is, aki miatt szerbül fogalmazódott meg a kérdés, de korántsem olyan éllel és hangosan, mint Z.

Egy pillanatig úgy éreztem, nemcsak sérti a fületem, de valóságos fájdalmat is okoz, valahol ott belül, a dobhártyám tájékán Z. nevetésének hangmagassága. Csak néhány pillanattal később alakult át bennem nyers tapintatlanság miatti megbántottsággá az érzés. Holott nem én rajtam nevettek, nem én mondtam, hanem anyám, akivel többet veszekedtünk, gyűlölködtünk és bántottuk egymást életünkben, mint a legnagyobb ellenségek, mégsem voltunk azok. Ezt nem bántam meg akkor sem, amikor meghalt; kellett, hogy így leszámoljunk egymással. Most, hogy ő nincs, talán sokkal rosszabb érzés lenne. Nem bántam meg, de rájöttem, hogy tévedtem. Mert anélkül marakodtam az igazamért, próbáltam valamiféle – számomra az elismeréssel és a szeretet nyílt megvallásával azonos – megbánást kicsikarni tőle, hogy kifejtettem volna és félreérthetetlenül a tudomására hoztam volna: nagyon jól értem, sőt megértem őt. Pontosan tudom, hogy mikén ment keresztül élete során, mit érzett, s mit miért csinált. Z. fölényes hahotája alatt is pontosan tudtam, hogy mit érez, mi játszódik le most benne, odabent, legbelül, az arcára kiült enyhe szégyenpír-fény mögött. Arra gondolt, hogy soha többé nem fog szerbül megszólalni, miután – biztos vagyok benne – hosszú percekig rakosgatta össze mondattá magában a nyelvi üresmezők mentén fellelt töredékeket. Tudtam, mire gondol, mert én is mondhattam volna – egy évtizeddel korábban biztosan. Mint ahogy mondtam is hasonlókat bizonyára, s a nyílt nevetségessé válástól csak szűkszavúságom és visszafogottságom mentett meg. De akkor, ott – furcsa módon –, miközben összeszorult a gyomrom

és dühös lettem, azt is pontosan érzékelttem, Z.-ben mi indította el ezt az erős nevetéshullámot. A valamikori megszégyenülések feletti diadalérzés. Vele ez már nem történhet meg...

Van úgy, hogy az ember igazán jól tud nevetni önnön marhaságain. Majd' összepisálad magad, miközben saját ökörségedet meséled el. S ezt többször is megteszed. Az ilyen történetekkel. Hogy visszajöjjen másolataiban, ismétléseiben is a szorongások kinevetésének felszabadultság-érzése. De anya akkor nem így nevetett. Az ő nevetése mély megbántottságot és átható restelkedést eltakaró önparódia volt. „Milyen hülye vagyok!” – mutatunk magunkra többször ezzel a mondattal, mert ha mi ismerjük el hibánkat először, kifogjuk a szelet a ránkzúduló becsmélés-zivatarból.

Anya a fütyülősfazék- esetet is így adta elő többször. Ami jóval a rendszer-váltás előtt történt, Magyarországon. Ott is. (Nem volt helye a világnak, ahol anya nyelvi szégyen nélkül megszólalhatott volna? Pedig nem volt ostoba.)

Divatba jött a kuktafazék. Mert állítólag nagy időmegtakarítást jelent. Elvégzed az összes dolgod, s magától fő közben az ebéd, készen veszed ki a fazékból. Anya ilyent akart. S csak „odaát” volt kapható. Apával talán először váltottak ki útlevelet azután, hogy határvonalat húztak oda ismét, ahol korábban nem volt. S anya meg volt illetődve, nem találta fel magát – gondolom – a váratlan szituációban: önállóan, ismeretlen helyen kellett vásárolnia. Attól is tartott, hamar kiderül, hogy jugómagyar és falusi. Mert odaát „szépen” beszélnek magyarul. Nem úgy mint mi, s nincsenek falvak, csak nagyközségek... Félt is, mert azt hallotta, egy asszony – a hentesüzlet előtti hosszú sor láttán – csak hangosan elcsodálkozott („Maguknál sorban kell állni húsért!?”), s máris évekre kiutasították a kommunista tábor legvidámabb barakkjából. Mert tudni kell, hogy mit szabad, s mit nem kimondani...

Anya a meséjét hümmögő-höhöző nevetésekkel meg-megszakítva adta elő, s a „hm-hö” alatt egy kicsit félrebillentette a fejét, hatásszünetet tartott, mielőtt az elárusító elképedt arcának ecsetelésébe kezdett volna. „Mit szeretne, asszonyom?” – a kérdést már apa ismételte meg a rá jellemző kuncogással. Széles mosoly feszítette ilyenkor is csukva tartott ajkait. Jót derült. Anya a szíve mélyén azt szerette volna, ha mélyen hallgatnak a dologról.

A halála előtt valamennyivel apa azt mondta neki, hogy házasságuk alatt sokszor leszégyenítette. Ez nagyon nagy sértésnek számított akkor is, ha egy életbe-halálba keseredett, sértett férfi mondta: valaki, aki szúrni akart még egyet dühében a továbbélőn. Azt nem fejtette ki, hogy mikor, miért? Nem nagyon tudom megfajteni, mire gondolhatott. Lehet, hogy anyának mondta is, csak ő annyira szégyellte az esetet vagy az eseteket, hogy inkább elhallgatta. Egyedül az jutott eszembe, rendszerint akkor érezte magát kényelmetlenül, amikor valahol kiderült, a felesége nem beszéli az államnyelvet. Sajátos helyzetek teremtődtek. Anya azt szerette volna, ha folyton elkíséri

vásárolni, hivatalokba ügyintézni, orvoshoz... Ő meg a munkájára hivatkozva kihúzta magát (s anya ilyenkor bugyuta, de a család nőtagjai közül a szerb nyelvben egyedül jártas sógorasszonyát volt kénytelen magával hívni), vagy pedig elment vele ugyan, de pont a legfontosabb pillanatban – amikor az elárusító valamilyen lényeges kérdést intézett hozzá – fordult el, vagy épp akkor ment ki dohányozni, amikor anya sorra került az orvosnál, s így megint magára maradt. „Sad pričaj!” – fordult láthatóan zavarba esett feleségéhez, amikor a nálunk ritkán előforduló szerb (vagyis magyarul egyáltalán nem beszélő) társaság valamely tagja udvariassági kérdést intézett anyához, mert a nem őslakos (tehát valamelyik háború után betelepült) szerb lakosság számára ez egy olyan elképzelhetetlen dolog – hogy valaki ne tudjon szerbül. S úgy gondolták, anya tulajdonképpen tud, megérti, hogy mit mondanak, csak nem akar beszélni... Anya meg azt se tudta, hova legyen zavarában, s kétségbeesetten tekingetett apa felé, akinek „most beszélj!”-féle felszólítása úgy hatott, és a jelenlevők úgy is értették: anya máskor kifejezetten abbéli szándékának adta jelét, hogy szerbül beszéljen, vagy pedig megtanuljon beszélni ezen a nyelven.

Szerbül nem beszélni e térségben nemcsak annyit tesz, mint nem ismereni valamely idegen nyelvet. Mondjuk turistaként angolul gagyogni, németül összevissza handrikolni... Abban még valami igazolt komikum is van. Hogy Kertész Mihály angolját alig értették meg a színészek, amikor a Casablancát rendezte... S a tudós négy évtized alatt sem tanulta meg tökéletesen az amerikai angolt. Itt a kutyakötelesség és az alázat fogalma kapcsolódik hozzá. S ezt leginkább azok szeretik hangsúlyozni, akik valamikor maguk sem beszéltek jól a szerbet, sőt, hallottam már olyanoktól is kijelenteni („A szerb nélkül itt lehetetlen boldogulni.”), gúnyos kérdést feltenni („Hol élsz?”) és megvető csodálkozást mímelni („Nem tudsz szerbül?”), akik valójában rosszul beszél a nyelvet, de ezt vagy nem érzékelik, vagy ezzel palástolják kisebbségi érzetüket.

Vonaton utazom. A Szabadka–Újvidék vonal. A fülkében rajtam kívül két asszony. Magyarul beszélnek. Az egyikük érezhetően nem magyar anyanyelvű, de kiválóan beszél. A másik, a magyar, váratlanul a nyelvtudásról kezd elmélkedni, elpufogatja a róla szóló közhelyeket, hogy mennyire fontos ismerni az államnyelvet, hogy ő az apósától tanult meg szerbül, és képzelje el a másik, nemrégiben a tejpiacon járt, s megszólított egy tizenhat éves forma tanyasi nagylányt, aki többek között túrót árult, hogy „pošto je sir”, mire az értetlenül bámult rá, s akkor ő rájött, hogy nem érti mit kérdezett – s itt váltott át az asszony szerbre: „Rekao sam mu, gde si do sada živeo.” Először azt gondoltam, hogy kiabálni kezdek. Úgy, ismeretlenül. Honnan veszi a bátorságot az, aki maga is ilyen rosszul beszél szerbül, hogy megalázzon – életre szólóan belemarjon és elbizonytalanítson – egy kislányt, aki ebben a

végtelenül intoleráns társadalomban, ahol a tantervek is úgy készültek, hogy még véletlenül se lehessen megtanulni szerbül a nyelvórán, s ezért a szerencsétlen lány akkor sem tanulhatott volna meg, ha kifejezetten akart volna, s hogy mi a jó ménküért kérdezi egy magyar asszony a szabadkai piacon egy magyar kofától szerbül, hogy mennyibe kerül a túró... De nem mondtam semmit, inkább ránéztem a másik asszonyra, aki csak egy kicsit szívta be az alsó ajkát, de nem szólt semmit, nem nevetett, s akkor értettem meg, hogy a legszörnyűbb megaláztatásokat anya sem az „echte” szerbektől, hanem az ilyenektől – mint a történettel kérkedő asszony – szenvedte el...

Anya mellett egyébként különös dolog volt tolmácsolni. Leginkább a hivataloktól félt. Amikor megkért, kísérem el valahova, azt úgy mondta, tudjam, nekem ez kötelességem, de amikor épp elmondtam a hivatalnoknak, mi járatban vagyunk, mindig beleszólt a maga tört szerbségével, hogy „ja sam to hteo”, vagy valami ehhez hasonló, még rosszabbul, vagy teljesen érthetetlenül. Nem tudom, miért tette. Vajon azért-e, hogy látsszék igyekezete, amellyel a többségi nemzet hivatali tagjaival mégiscsak szót szeretne érteni, vagy pedig úgy gondolta, az egész ügyet neki kellene lebonyolítania, és tulajdonképpen jobban is intézné mint én – ha tudna szerbül. De nem tud. Mindig dühös voltam, lehet, olykor rá is szóltam, hogy hallgasson, de leginkább nem. Mert nem akartam több olyan felejthetetlenül rossz érzést, mint a szabadkai fagyaltvásárlás...

Az akkor volt, amikor a gimibe indultam, s felvittük a holmimat az al-bérletbe. Ott volt apa is, meg J. is. Épp ezért furcsa, hogy anya ment fagyaltot venni. Valami különös – vagy nem, hiszen új környezetbe kerültem, bekvártélyoztak egy horvátul beszélő német asszonyhoz, akinek a kedvében kellett volna járnom, de ez nem ment túl jól, hiszen más nyelven hízelegni épp olyan nehéz mint veszekedni – idegesség ült rám. Bosszantott J. ki-kitörő jókedve, ő már otthon érezte magát... Anya meg úgy gondolhatta, Szabadkán mindenki tud magyarul, akkor még többségében magyar város volt... De a siptár cukrász éppen hogy nem beszélt, ezért anya makogni kezdett, csak lassan jöttek elő az ízek szerb megnevezései, mert a málna és a malina meg a vanília és a vanilija, a csokoládé és a csokolada majdnem ugyanaz, mindegy is, hogy ejted, meg fogja érteni a másik, de anya szerette a citromot, és akkor kimondta, hogy „molim citrom”, én meg dühös-szégyenkezve és gorombán rászóltam, hogy „talán limun”, mire anya megszeppenve-elpirulva: „jól van, meg fogja érteni”. Ami valahogy úgy is volt, mert a cukrász erősen bólogatott, hogy érti, és adta a fagyaltot. Néhány perc múlva már belémmart a szégyenérzet, és soha többé nem feledtem el az érzést. Akkor sem, amikor anya már régen túl volt rajta, s ha rákérdezek, azt sem tudta volna, miről beszélek. Sőt, talán nem is fogta fel olyan tragikusan az esetet, mint én. Nem ez volt életem legkellemetlenebb beszédélménye. Én meg hordoztam és hordozom magam-

ban a megbánást, mert később már a helyzet kettősségét is felismertem. Állt ott egymással szemben két szerencsétlen kisebbségi ember, akik egy törve beszélt közvetítő nyelv segítségével tudtak egymással szót váltani... A siptár felesége biztos, hogy még annyit sem tudott szerbül, mint anyám. S ma már azt is tudom, hogy a „citron” szó a szerb nyelvben sem teljesen ismeretlen...

Anya kórházban halt meg. Váratlanul. Ahol nem tudtak magyarul körülötte. Reggel, amikor bementem a holmijáért, azt mondta a kis ápolónő, hogy „pozlilo joj se”, vagyis rosszul lett... Kérte-e, s hogy kérhette a segítséget? Milyen nyelven? Milyen nyelven lehet meghalni? S mit ér az ember anyanyelve olyankor?

